



REVIEW OF RESEARCH

ISSN: 2249-894X

IMPACT FACTOR : 5.7631(UIF)

VOLUME - 9 | ISSUE - 10 | JULY - 2020



स्त्रीवादी साहित्याचे स्वरूप

श्री कैलास माणिकराव मुटकळे
श्रीमती शकुंतलाबाई बोर्डीकर महाविद्यालय, जिंतूर.

गोषवारा:

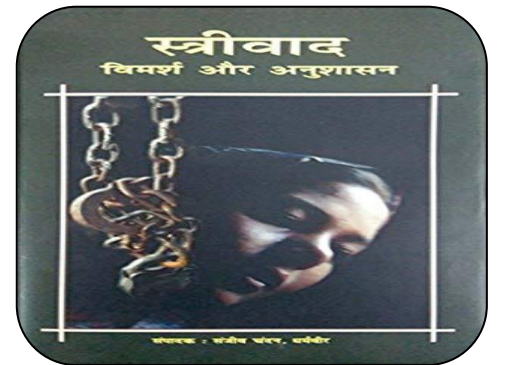
साहित्य हे समाजाचे मूल आहे, एखाद्या व्यक्तीने साहित्य निर्माण केले तरीही त्याला त्या साहित्यकृती समाजात आवश्यक घटक मिळतात. म्हणजेच समाजातच साहित्य निर्माण, विकसित आणि विकसित केले जाते. साहित्य निर्माण होते, समाजात भरभराट होते आणि समाजातही सुगंध येतो. या पेपरमध्ये आपण स्त्रीवादी साहित्याचे स्वरूप म्हणजेच, स्त्रीवादी म्हणजे काय, स्त्री-मुक्ती चळवळ, तसेच पाश्चात्य आणि भारतीय साहित्यातील स्त्रीवाद हे बघणार आहोत.

प्रस्तावना:

१९६० नंतर ग्रामीण स्त्रीवाद, स्त्रीवादी, दलित, संज्ञा इत्यादी साहित्यिक प्रवाह उदयास आले. यामुळे स्त्रीवादी साहित्याच्या प्रवाहाचा अभ्यास महत्त्वाचा ठरतो. जागतिक स्तरावर महिलांनी साहित्य लिहायला सुरुवात केली आणि त्यांचे मन, भावना, मानसिक हालचाली, इच्छा आणि आकांक्षा व्यक्त केल्या. शिवाय, यूएनओने १९८५-१९९५ च्या दशकाला 'महिला दशक' म्हणून घोषित केले आणि समाज आणि पुरुषप्रधान समाजाबद्दलच्या स्त्रियांच्या वृत्तीला एक नवीन दृष्टीकोन दिला. ती स्वतःचे, तिचे जीवन आणि तिचे स्वतंत्र व्यक्तिमत्त्व शोधू लागली. म्हणूनच, जी स्त्री प्रचलित समाजाला देण्याचा प्रयत्न करते, स्वतंत्रपणे जगते, तिच्या पायावर उभी राहते, ती साहित्यामध्ये दिसते.

जागतिकीकरणाच्या वाढत्या दरामुळे स्त्रीवादी साहित्याचे स्वरूप व्यक्तिमत्त्वातून मानववादाकडे सरकत आहे. १९७० ते १९९० या दोन दशकांतील स्त्री, स्त्रीची प्रतिमा थोडीशी दडपली गेली आहे, परंतु जेव्हा ती बोलण्याचा प्रयत्न करित आहे, तेव्हा ती स्वतःला घरातील आणि बाहेरील गोष्टींसह संघर्ष करण्यास सिद्ध करते. परंतु १९९० नंतर ही महिला प्रतिमा अधिक स्वतंत्र, स्वावलंबी, आत्मनिर्भर, दृढ, दृढनिश्चय आणि आत्मविश्वास असल्याचे दिसते. आधुनिक जगात, स्पर्धेच्या युगात, संगणकाच्या युगात, स्वतःच्या दोन पायावर उभे राहण्याची क्षमता एखाद्याच्या विचारांमध्ये, शब्दांमध्ये आणि कृतीतून प्रतिबिंबित होते. एक नवीन जाणीव आहे की पुरुष अडथळा मोडणे आणि एखाद्याच्या भूमिकेसाठी दृढ आणि आग्रह धरणे अशक्य नाही. कथा, कादंबऱ्या, नाटक, कविता इत्यादी साहित्यिक शैलींमध्ये हा महत्त्वपूर्ण बदल घडून आला आहे.

स्वातंत्र्यानंतर बरीच वर्षे लोटली तरीसुद्धा भारतात धर्म, जाती, पंथ आणि लिंग समानता नव्हती. स्त्रिया सुशिक्षित कमाई झाल्या आहेत तरी त्यांचे आर्थिक प्रश्न सुटलेले नाहीत. महिलांबद्दल मर्दानी वृत्ती बदललेली नाही. आजच्या जागतिकीकरण आणि खासगीकरणाच्या युगात महिलांच्या जीवनाच्या संदर्भात बऱ्याच नवीन समस्या उद्भवल्या आहेत. कालांतराने महिलांच्या प्रश्नांची जटिलता वाढली. हुंडा, खून, बलात्कार, मानसिक आणि शारीरिक अत्याचार या मूलभूत मुद्द्यांवर हे फिरते. या सर्व पार्श्वभूमी स्त्रिया सुरुवातीपासून आजतागायत सादर करतात.



स्त्रीवादचा अर्थ:

जर आपण आर्थिक, सामाजिक, राजकीय आणि इतर कोणत्याही व्यवस्थेचा विचार केला तर स्त्रीवादाचे वर्चस्व दिसून येते. स्त्रीवाद म्हणजे काय? हा प्रश्न आहे. कारण पुरुषप्रधान समाजात पुरुष वर्चस्व आणि स्त्री द्वैत असे समीकरण आहे का असा प्रश्न पडतो. सरळ शब्दांत सांगायचे तर, 'स्त्रीवाद ही एक अशी प्रणाली आहे जी सर्वसाधारणपणे महिलांच्या उप-प्रश्नावर चर्चा करते.' या विचारसरणीचा गाभा काळाची गरज आहे. स्त्रीवादी चळवळ प्रामुख्याने पुरुषप्रधान संस्कृतीला विरोध करण्याचा प्रयत्न करते. निसर्गाने अलौकिक भावनेने स्त्रीला संपत्ती दिली आहे. स्त्रिया समाज नष्ट करण्याचा प्रयत्न करित असताना दिवसेंदिवस त्यांची परिस्थिती दिवसेंदिवस खराब होत आहे. भारतीय महिला कट्टर आणि आक्रमक वृत्तीला बळी पडली आहे आणि आपली ओळख गमावली आहे. त्यांच्या विचारसरणीला जागृत करणारी विचारसरणी स्त्रीवादाच्या उद्देशाने आहे असे म्हटले जाते तरी काही फरक पडणार नाही.

जर एखादी स्त्री पुरुषांची गुलामगिरी नाकारत असेल तर समाज तिला बाहेर घालवेल, जर ती स्वीकारली तर कुटुंबात तिचा छळ हाईल. आजही स्त्रियांना पाळीव प्राणी पाळीव जनावरांसारख्याच परिस्थितीचा सामना करावा लागतो, हे कडवे सत्य आहे. ग्रामीण भागातील एखादी स्त्री पुरुषाप्रमाणे कठोर परिश्रम घेत असलेल्या स्त्रीने तात्विक भूमिकेत राहणे शक्य आहे काय? परंतु अशी शक्यता निर्माण करणे ही स्त्रीवादाचे वास्तविक क्षेत्र आहे. तथाकथित विचाराच्या तथाकथित संकल्पना लागू करून या प्रणालीने त्याचे व्यक्तिमत्त्व घडवले. हे अवस्था तयार करण्यासाठी स्त्रीवाद ही एक लैंगिक राजकारणाविरुद्ध लढा देण्यासाठी तयार केलेली एक सक्रिय विचारधारा आहे.

स्त्री-मुक्तीची चळवळ:

स्त्रीवादी चळवळ ही एक मुक्ती चळवळ आहे. जसजसे स्त्रियांच्या जीवनाची व्याप्ती वाढत गेली, तसतसे स्त्रियांना त्यांचे स्वतंत्र अस्तित्त्व आणि व्यक्तिमत्त्व जाणू लागले, महिला चळवळीला पर्याय म्हणून महिला चळवळीतील अपरिहार्यतेची जाणीव झाली. पाश्चिमात्य स्त्रियांच्या आत्मनिर्णयतेच्या चळवळींनी प्रेरित होऊन महिलांना विविध स्तरांवर त्यांच्या न्याय हक्कासाठी लढा देण्याची तीव्र इच्छा जाणवू लागली. यामुळे मुक्ती चळवळीला चालना मिळाली. १९७५ हे वर्ष 'आंतरराष्ट्रीय महिला वर्ष' म्हणून साजरे केले गेले. तथापि, स्त्रियांचा अवहेलना झाल्याची जाणीव, १७८६ च्या फ्रेंच राज्यक्रांतीतून महिलांच्या मुक्तीने निश्चित दिशा दिली. १७६० मध्ये फ्रान्समध्ये ऑलिंपस डी गोंजालेझच्या लेखकाने स्त्रियांच्या हक्कांची घोषणा केली आणि महिलांना पुरुषांइतके समान दर्जा देण्यात यावा अशी मागणी केली. यापासून प्रेरित होऊन, महिलांच्या दुर्लक्षित आणि दडलेल्या परिस्थितीत सुधारणा करण्यासाठी मेरी वुल्फोनस्टोन यांच्या नेतृत्वात १७२२ मध्ये इंग्लंडमध्ये महिलांच्या शैक्षणिक हक्क आणि राजकीय हक्कांसाठी आंदोलन सुरू झाले. शारीरिक फरक स्वीकारतानाही पुरुष आणि स्त्रिया समान असतात. तिच्या शरीरावर स्त्रीचा अधिकार वैयक्तिक नसून सामाजिक असतो. महिला मुक्ती चळवळीच्या या भूमिकांमागे पाश्चात्य स्त्रीवादी प्रेरणा असली तरी, त्यात स्थानिक सामाजिक संस्कृतीचा संदर्भ आहे. पाश्चात्य स्त्रीवादी प्रेरणेने प्रेरित भारतीय स्त्रीवाद ही भारतीय महिला मुक्तीचे वैचारिक स्रोत बनली आहे.

भारतीय महिला मुक्ती चळवळीतील तीन मुख्य टप्पे आहेत. पहिला टप्पा वसाहतीच्या काळात महात्मा फुले आणि सावित्रीबाई फुले यांच्या सक्रिय कार्यापासून सुरू होतो आणि बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या हिंदू समाज विधेयकावर अथक परिश्रम घेऊन संपतो. दुसरा टप्पा स्वातंत्र्योत्तर काळापासून १९७५ पर्यंतचा विचार केला जातो.

या काळात भारतीय राज्यघटनेने महिलांना लैंगिक समानतेचा अधिकार दिला. परंतु कायदे समस्येचे निराकरण करित नाहीत, ज्यासाठी समाजातील प्रत्येक घटकाने अर्थात आपली मानसिकता बदलणे आवश्यक आहे. हे १९६० नंतर येऊ लागले. महिलांच्या समस्यांच्या बाबतीत १९५० ते १९७५ कालावधी हा स्थिर कालावधी आहे. राजकीय स्वातंत्र्याच्या आकांक्षा पूर्ण झाल्याने या काळात संपूर्ण समाजात स्थिरता आली. अनेक जागतिक घडामोडींचा थेट परिणाम भारतीय सामाजिक जीवनावर झाला आहे.

सन १९७५ हे वर्ष यूएनओने 'महिला दशकात' घोषित केले आणि जगातील बऱ्याच भागात महिलांची विचारसरणी गतिमान झाली. भारतातील महिलांच्या सामाजिक स्थितीबद्दल, त्यांच्यावर होणारा अन्याय आणि अत्याचार याबद्दल विचार सुरू झाले. जागतिक महिला दशकाच्या निमित्ताने महिलांच्या वाढती आणि घसरण या

अहवालात भारतीय महिलांच्या दुर्दशावर प्रकाश टाकण्यात आला. यामुळे स्त्रीवादी संघटना तयार झाल्या, स्त्रीवादी चळवळीला वेग आला, परंतु १९७५ पासून स्त्रीवादी चळवळीला मूलभूत मुद्द्यांसाठी संघर्ष करावा लागला.

जगातील सर्व स्त्रियांचे शोषण होते यात काही शंका नाही. पण भारतात एक विशेष वास्तव आहे. ब्राह्मण स्त्रियांसह सर्व स्त्रिया अत्रौद्र आहेत. १ जीवे शतक हे भारतीय इतिहासातील सामाजिक आणि धार्मिक प्रबोधनाचे शतक होते. याच काळात महिला मुक्ती चळवळ उदयास आली. त्यापैकी ईश्वरचंद्र विद्यासागर, राजाराम मोहनराई, महात्मा ज्योतिबा फुले, गोपाळ गणेश आगरकर आदी समाजसुधारकांनी महिलांच्या शैक्षणिक कायद्यात सुधारणा करण्याचा पाया घातला, तर महाराष्ट्रातील पंडित रमाबाई, महर्षि धोंडो केशव कर्वे यांनी जनजागृती करण्यासाठी आणि आत्म जागृती निर्माण केली संघटना स्थापन केली.

स्त्रीवाद साहित्याची भूमिका:

१९७५ नंतर, जागतिक स्तरावर महिलांच्या आत्म-जागरूकता जागृत झाल्या आणि त्याचा त्याचा प्रभाव साहित्यावर झाला. १९७५ नंतर महाराष्ट्रात स्त्रीवादी चळवळ सुरु झाली. महिलांनी विविध संघटनांचे प्रवक्ता म्हणून काम केले आहे. बरीच वर्तमानपत्रे व मासिके तयार झाली, ज्याचा साहित्यावर मोठा परिणाम झाला असे दिसते. महिलांच्या जागृतीविषयी जागरूकता आणि महिला मुक्तीसाठी सुरु केलेले प्रयत्न हे महिलांच्या साहित्यामध्ये चित्रित केलेले दिसते.

स्त्री लेखकांचे स्त्रीचित्रण, पुरुष लेखकांनी स्त्रियांचे वर्णन करण्याऐवजी भाषेच्या अनुभवाच्या दृष्टीने बदलत्या मूल्यांची अभिव्यक्ती आहे. १९८०-९० नंतरच्या लिखाणांकडे पहात असतांना ही कला भाषा, रचना, मानके, रूढी कशी व्यक्त करते हे स्पष्ट आहे. १९९० पासून मराठी लेखकांच्या लेखनात या संदर्भात स्त्रीत्व आणि स्त्रीत्व ही वैशिष्ट्ये अधोरेखित केली जातात.

समारोप:

मानवी समाजाचे दोन पैलू आहेत. पुरुष आणि स्त्रीय पुरुषप्रधान संस्कृतीने नेहमीच स्त्रीला दुय्यम स्थान दिले आहे. त्याच्या भावना पुरल्या आहेत. १९९० नंतर या संकल्पनेची उत्पत्ती पाश्चात्य देशांमधून झाली. केवळ भारतातच नव्हे, तर जगभरातील स्त्रियांना मानव म्हणून जगण्याच्या हक्कासाठी संघर्ष करावा लागला. निसर्गाने अलौकिक भावनेने स्त्रीला संपत्ती दिली आहे. दिवसेंदिवस महिलांची अवस्था दिवसेंदिवस बिकट होत चालली आहे कारण समाज ही खळबळजनक घटना नष्ट करण्याचा प्रयत्न करीत आहे. तो अजूनही मुख्य पाळीव प्राण्यासारखाच आहे. याच आधारावर स्त्रीवादाचे वेगवेगळे अर्थ लावले गेले आहेत.

संदर्भग्रंथ:

1. लांडे सुमती (२००७), 'स्त्रीवाद', शब्दालय प्रकाशन, पृष्ठ क्र. ६३
2. माने रचना (२०१३), 'स्त्रीवाद' अक्षर दालन, कोल्हापूर पृष्ठ क्र. २०.
3. धोंगडे अश्विनी (१९९३), 'स्त्रीवादी समीक्षा', स्वरूप आणि उपाययोजन, दिलीपराज प्रकाशन, पुणे जानेवारी १९९३, पृष्ठ क्र. ५१
4. पाटील शोभा (२००७), 'स्त्रीवादी विचार आणि समीक्षेचा मागोवा', स्नेहवर्धन प्रकाशन, पुणे पृष्ठ क्र. १३४.
5. वडीतके संगीता (२०१७), 'स्त्रियांची नव्वदोत्तरी कथारू स्त्रीवाद आकलन', शोध - प्रबंध, विद्यावाचस्पती, सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे